

תוצאות חיים

שיעור מפי מרן הגאון רבי יצחק רעאבי שליט"א – פוסק עדת תימן

גליון 87

ו"ל ע"י התאחדות בני הישיבות ובסיוע מוסדות יד מהרי"ץ

נושאי השיעור: טעמים למנהג לפתוח את תפ"ע בפסוק והוא רחום – האם נכון לפתוח בפסוק זה גם בשבתות ויר"ט – מי הם המזיקים ששולטים בלילה – מדוע עדיף לא להוסיף את הפסוק "ה' הושיעה" – דברי מהרי"ץ שאין להוסיף את הפסוק "כי א-ל רחום" – קושיא נפלאה ממרן שליט"א בדברי מהרי"ץ – מקורות למנהגנו לפתוח בפסוק והוא רחום גם במנחה – ישוב נפלא בכוננת דברי מהרי"ץ – כמה טעמים למנהגנו לומר פסוק זה גם במנחה – מדוע אנחנו אומרים פסוק זה גם באשמורות ובתפילת נעילה – חיזוק גדול למנהגנו במש"כ בש"ת הרשב"ש.

וכולם נכללים בהאי קרא והוא רחום וכו' ע"כ. הרי בפסוק כתוב "ולא ישחית" להשיב אפר" כל חמתו" וכדי לרחם על הרשעים שלא ידונו אותם קשה, אנחנו אומרים פסוק זה.

דברי מהרי"ץ במקור אמירת הפסוק "ה' הושיעה" ושעדיף לא לאומר

ולאחר כל הטעמים הנ"ל כותב מהרי"ץ בזה"ל, ודע כי בדפוסים מוסיף פסוק "ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו" (תהילים), ונתן הרב הגאונט"י טעם לזה בספר קול בוכים דף לד ע"א, לפי שבו מזכירים שלשה שמות העולים יב"ק שהם אה"ה הו"ה אדנ"י, להנצל בלילות עכ"ל ובתכאל"ל לא נזכר פסוק זה ועכשו נהגו רבים לאמרו ע"כ. צריך לדעת שכשמהרי"ץ כותב ב"דפוסים" כוונתו לספרים שבאו מארצות ספרד, שהרי בתימן כל הספרים היו בכתב יד, ולכן הוא מזכיר תמיד את סידורי הספרדים בשם הדפוסים.

וממשיך מהרי"ץ, וראיתי כמה גדולים שלא היו אומרים אותו, ושמעתי מהם הטעם, על דרך "לא תחסום שור בדישו" (דברים כה, ד), שלא להכניעם לגמרי, כי אין להתנצח נגד המקטרג מאחר שניתנה להם ממשלתם ברצון הבורא יתברך. והוא טעם נכון וחזק. ע"כ. והיינו כיון שבבילה זה הרשות של המזיקים, לפתוח את תפ"ע גם בפסוק "ה' הושיעה" זה מסוכן, שזה מתגרה בהם יותר מדאי ולכן עדיף שלא לומר פסוק "ה' הושיעה" וכך נוהגים הציבור שלנו בבהמ"ד פעולת צדיק.

דברי מהרי"ץ שאין להוסיף פסוק "כי א-ל רחום"

עוד כתב ממהרי"ץ, והאומרים פסוק כי א-ל רחום, אין להם על ומה שיסמוכו, כי מה ענין ושייכות לפסוק זה כאן. ואי משום רחום, איכא פסוקי טובא דאדכר בהו רחום, והבו דלא לוסוף עלה. ואדרבה, בזוהר פרשת שמות בא הדבר מפורש וז"ל, כדון פתחי ישראל ואמרי הוא רחום, ע"ש דף ר"ז ע"א ודף ק"ל ע"א ופרשת פנחס דף רמ"ג ב, ע"כ. היום הספרדים לא נוהגים להוסיף פסוק זה כלל אבל זכוננו שבסידור תפילת ישרים של הבבלים כתוב פסוק זה ועכ"פ יש קצת מהשאמי שנוהגים לומר פסוק זה.

קושיא בדברי מהרי"ץ שכל הטעמים שנתן אינם סמברים את מנהגנו

עד כאן זה אריכות גדולה שכתב מהרי"ץ לפני תפ"ע להסביר הטעם שפותחים בפסוק "והוא רחום" אבל לא מובן שהרי מנהגנו לפתוח ג"כ בפסוק זה לפני תפ"מ וא"כ צריך מהרי"ץ להסביר טעמים שיבארו ג"כ הטעם לתפ"מ ולכאורה הטעמים שכתב מהרי"ץ מתאימים רק לתפ"ע הרי הטעם שמלקים בין מנחה לערבית לא מתאים לתפ"מ וכן הטעם שאין קרבן על זמן זה, ג"כ לא שייך לתפ"מ וא"כ נמצא שכל הטעמים שהביא מהרי"ץ לא נכונים לכאול לפי מנהגנו שפותחים כך ג"כ בתפ"מ. ובאמת למנהגנו לעולם לא יתכן לפתוח ב"אשרי יושב" שכל מתי שצריך לומר "אשרי" אנחנו פותחים ב"והוא רחום" אפילו באשמורות.

מקורות למנהגנו לפתוח גם בתפ"מ בפסוק "והוא רחום"

וברמב"ם בסדר התפילות לכאול משמע דלא כמנהגנו שלאחר שהביא את ברכת ברוך שאמר כתבו וקורא פסוקים אלו יהיה כבוד וכו' ומביא

כמה טעמים לאמירת הפסוק "והוא רחום" לפני תפילת ערבית בשם רחמן.

בתפילת ערבית מתחילים בפסוק "והוא רחום יכפר עון" (תהילים) ונשאלת השאלה מה הענין להתחיל את תפ"ע עם הפסוק הזה ועל איזה עוון מדובר. זה שאלה, אבל יש שאלה על השאלה, שהרי אנחנו מחילים כך גם בתפ"מ וכדלקמן.

במהרי"ץ (דף פט). כתב וז"ל, והוא רחום, הטעם כתב האבן ירחי [זהו בעל ספר המנהג], לפי שהפושעים הם לוקים בין מנחה למעריב ואומר על המלקות והוא רחום שלש פעמים, על כן מכריז החזן ואומר והוא רחום וכו' ע"כ. הרי האנשים שחייבים מלקות ארבעים, מלקים אותם לפני ערבית ובשעה שמלקים אומרים את הפסוק והוא רחום שלש פעמים כיון שיש שלש עשרה מלים בפסוק, וכפול שלוש זה יוצא שלושים ותשע מלקיות. ולכן אנחנו אומרים פסוק זה לפני ערבית.

ממשיך מהרי"ץ בדברי המנהיג וז"ל, ומכאן תשובה למנהג ספרד שאומרים אותו בשבתות וימים טובים, ואין ראוי לאמרו, שכבר קדש היום ואין מלקין עוד ע"כ. היום לא מצוי מנהג זה כלל להתחיל גם בשבתות לפני ערבית בפסוק והוא רחום אבל בזמנו היה מנהג כזה, ולפי טעם זה אין מקום למנהגם, אמנם ממשיך מהרי"ץ להביא דברי המנהיג וז"ל, אך לפי מה שאומר במדרש (תנחומא פינחס י"ג) צדק ילין בה (ישעיה א, כא), לא לן אדם בירושלים ובידו עוון, שתמיד של שחר מכפר על עונות הלילה ותמיד של בין הערבים על עונות היום. ולפי מאי דקיימא לן דתפלות כנגד תמידין תקנום, ותפלת הערב אין לה סמך בקרבן שאינה רק כנגד איברים שלא נתאכלו מבעוד יום שמתאכלים כל הלילה, על כן אומרים "והוא רחום יכפר עון", שאין לנו קרבן לתלות בו זאת התפילה, על כן הוצרכנו להזכיר כפרה. ולפי זה נוח ויפה מנהג ספרד. עכ"ל בקיצור. ומביאו הרד"א ז"ל. וכן כתב גם בספר המוסר ע"ש. ע"כ. דהיינו כיון שבין מנחה לערבית אין קרבן, וא"כ מה יכפר לנו את העונות שנעשו בזמן הזה, ולכן אומרים את הפסוק "והוא רחום" ולפ"ז יש טעם ג"כ לומר את הפסוק הזה בשבת ולפי מה שנביא לקמן בשם הרשב"ש יובן יותר טוב.

עוד כתב מהרי"ץ טעם לאמירת הפסוק והוא רחום לפני תפ"ע וז"ל, ויש שלש עשרה תיבות בפסוק, כי בלילה יש שתיים עשרה שעות, ובאותן שתיים עשרה שעות אין קרבן, רק בשעת השלש עשרה יש קרבן. דבר אחר, אומרים והוא רחום, לפי שבבילה מתעורר הדין בעולם. ובפסוק זה יש שלש עשרה תיבות כנגד שלש עשרה המדות הפשוטות היורדות מן שלש עשרה מבעויות של הנחל כדי לשכך ולהשקיט רוגז הדין הקשה (מהרי"ץ) ע"כ. הרי כתוב "בו תרמש כל חיייתו יער" (תהילים) וזה מרמז שבבילה שולטים הדינים וח"ו יכולים האנשים להענש, ובפסוק יש שלש עשרה תיבות, והם כנגד שלש עשרה מדות של רחמים, שכך ישקיטו את רוגז הדין הקשה. ואכמ"ל עוד בזה.

ומביא מהרי"ץ עוד טעם בשם ספר המוסר וז"ל, ובספר המוסר מאריך בשם מדרש הנעלם רות, כי מאותה שעה שתחשך, דנים הרשעים בגיהנם על ידי אותם השלשה משחיתים שהם משחית ואף וחימה

את כל הפסוקים ואח"כ כתב, וקורא מתהלה לדוד וכו' עד סוף ספר תילים וכו'. [אומנם אפשר להתווכח עם ראייה זו ועיין לקמן] וכמדומני ש"כ הרוקח.

וצריך לדעת באמת מה המקור למנהגו לפתוח גם בתפ"מ בפסוק "הוא רחום". ראשית צריך לדעת שזה מפורש ברמב"ם [וכוונתי לרמב"ם המדויק שבהוצאת פרנקל שהדפיסו לפי הנוסחאות המדויקות מהכת"י שהרמב"ם חתום עליו ומכת"י תמנים וברמב"ם בהוצאות אחרות זה לא כתוב כיון שהגירסא שלהם משובשת] בהל' תפילה פ"ט ה"ח, במנחה ואמר שליח ציבור והוא רחום וכו' אשרי יושבי וכו' אשרי העם וכו' תהלה לדוד וכו' קורא הוא והעם מיושב ועומד שליח ציבור ואומר קדיש והן עומדין אחריו וכו' ובהלכה ט' כתב הרמב"ם, בערב כל העם יושבין והוא עומד ואומר והוא רחום וכו' ע"כ.

וכן כתוב בסדור רב סעדיא גאון (דף כה) וז"ל תאור התפילה השניה תפילת מנחה, היחיד אומר והוא רחום וכו' אשרי יושבי וכו' תהלה לדוד כל המזמור ואת הפסוקים האלה הוא אומר כשהוא יושב עד שינוח לבו ויתרחב קרבו לתפלה, אח"כ יעמוד ישר ויתפלל שמ"ע וכו' ע"כ. ולפ"ד יש ענין לשבת לפני תפ"מ, וכ"ז כתב בסדר התפילה ליחיד ובסדר התפילה לציבור (דף מא) כתב וז"ל, תפלה מנחה בציבור היא בדרך זו, החזן פותח להם והוא רחום ואשרי יושבי ביתך ויתגדל כסדר אח"כ עומדים ומתפללים שמ"ע וכו' תפילת מעריב לציבור, החזן פותח להם ברכו ועונים ברוך ה' וכו' ע"כ. ומעניין מאוד שבערבית הוא לא מזכיר אמירת הפסוק והוא רחום וזה דוקא בתפילת הציבור, שבתפילת היחיד הוא כן הזכיר וצ"ע מה ההבדל. ואולי זה לא מכוון. ועוד דבר הוא כתב, שהציבור עומד לאחר הקדיש, אבל מנהגנו לעמוד בתחילת הקדיש וכדעת הרמב"ם שכתב "והן עומדין אחריו". ויתכן שזה כדי שיהיה הכנה לתפילה או שלא יהיה הפסקה, שמיד יתחילו שמ"ע.

יישוב נפלא ממרן שליט"א בכוונת דברי מהר"ץ – מה היתה מטרתו

נחזור לקושייתנו בדברי מהר"ץ מדוע לא נתן טעמים לאמירת הפסוק והוא רחום שמתאימות ג"כ לתפ"מ. ונראה לומר שמהר"ץ לא בא לתת טעמים לאמירת הפסוק "והוא רחום" וכל כוונתו לבאר למה לא נכון לומר את הפסוק "כי א-ל רחום". וכן למה עדיף לא לומר את הפסוק "ה' הושיעה" דהיינו הטעמים שנתן הם כדי לומר למה אומרים את הפסוק והוא רחום ולא פסוקים אחרים. ואין כוונתו לתת טעמים לעצם אמירת הפסוק "והוא רחום".

טעמים למנהג לפתוח בפסוק והוא רחום גם במנחה

ובאמת צריך להסביר מה הטעם למנהגו לפתוח בפסוק והוא רחום גם במנחה שזה המהר"ץ לא הסביר ואנחנו צריכים לתת טעם לזה. ראשית, ידוע שהאבות הקדושים אלו שתקנו את התפילות ובפסוק "והוא רחום" יש לשעשרה תיבות וכל האותיות של האבות הקדו' הם ג"כ שלש עשרה ולכן אנחנו אומרים את הפסוק "והוא רחום" בכל תפלה לרמוז שהתפילות נתקנו ע"י האבות. שהרי בשחרית אנחנו אומרים פסוק זה בתחילת הזמירות ובמנחה בפתחת התפילה וכן בערבית. וזה לקשר את שלשת האבות לתפילות. ועוד אפשר לומר שאומרים פסוק זה כנגד שלש עשרה מידות של רחמים. וטעמים אלו ג"כ כתב מהר"ץ במק"א (דף יז:) וז"ל, והוא רחום וכו'. בפסוק זה יש

של עשרה תיבות, כנגד ג"כ מכילין דרחמי, עיין בספר חמדת ימים סדר יום הכפורים. עוד מצאתי במהר"ץ שהם נגד שלש עשרה אותיות שיש בשמות אבות, אברהם יצחק ויעקב, שתקנו שלש תפלות במקום קרבנות שבאו לכפרת העונות ע"כ.

קושית מרן שליט"א מדוע אומרים פסוק והוא רחום גם באשמורות

אבל היה קשה לי מדוע אנחנו פותחים ג"כ באשמורות בפסוק "והוא רחום" שהרי לא הם תקנו את האשמורות. [וראיתי באיזה ספר שמקשה אם האבות תקנו את התפילות אז מי תיקן תפלת מוסף, ותיירץ, שזהו יוסף הצדיק. אמנם בגמ' בברכות דף טו. הקשתה כן ואמרה תירוץ אחר וצ"ע בספר עצמון]. וכן יש להקשות על תפילת נעילה, שלא תקנוה האבות, מדוע אנחנו פותחים בפסוק "והוא רחום".

שני תירוצים ממרן שליט"א לקושיא דלעיל

ולפי הטעם שהפסוק והוא רחום הוא כנגד שלש עשרה מידות זה ממש הפלא ופלא שאדרבה באשמורות וביום כיפור זה זמן מתאים לעורר את הרחמים. אבל אפשר להגיד ג"כ תירוץ "בליבתיש" שלא פלוג, וכיון שברוב התפילות מתחילים כך שלא חולקו, וזה נהפך לכלל. וישנו דבר דומה לזה, שהרי המזמור תהילה לדוד מסתיים ב"לעולם ועד". ואנחנו מוסיפים את הפסוק "ואנחנו נברך י-ה" אפילו שהוא לא כתוב באותו מזמור, והטעם הוא כדי לשלשולי הלל-יה בתר הלל-יה, כך כתב בספר המנהיג. [וע"ע במהר"ץ (דף יט:). העורך] ואם זה הטעם מדוע אנחנו מוסיפים פסוק זה ג"כ בתפילת מנחה, והתשובה היא שלא פלוג וא"כ כ"ש לענין הפסוק והוא רחום שברוב התפילות אנחנו צריכים להזכירו ע"פ הדין.

דבר נפלא שכתוב בשו"ת הרשב"ש ההיפך ממש"כ בספר המנהיג

בשו"ת הרשב"ש (רבי שלמה בן רשב"ץ) ג"כ כתב טעם למנהגו לפתוח בפסוק והוא רחום לתפ"מ וז"ל, עוד שאלת. מה טעם מתחילים והוא רחום קודם ברכות ק"ש בערבית, וכתבת כי בקסנטינה אומרים אותו קודם כל ג' תפלות (כמנהגנו) תשובה. דבר זה כמה טעמים נאמרו בו. וכו' אבל יש טעם אחר על מה שיסמוכו קהל קסנטינה שנוהגים לאומרו באשר התפילות, והוא עפ"י המדרש שאומר לעולם לן אדם בירושלים ועון בידו שנאמר צדק ילין בה, תמיד של שחר מכפר עון הלילה ותמיד הערב מכפר עונות היום. ולפי טעם זה יותר ראוי לומר בתפילת מנחה מתפילת ערבית, אלא שבתפילת ערבית יש טעם משום אברים ופדרים לכן אומרים אותו בג' תפילות ע"כ.

ולפי דבריו ישנו ענין יותר גדול לומר פסוק והוא רחום בשחרית ובמנחה שאז בפועל זה זמן הקרבנות משא"כ בתפ"ע זהו רק כנגד אברים ופדרים שאינם קרבן. ומהר"ץ הביא טעם זה בשם המנהיג שלקח טעם זה לצד השני, שיותר מסתבר לומר את הפסוק והוא רחום בערבית יותר מאשר במנחה. ולזה התכוונתי במה שאמרתי קודם שבהמשך יהיה יותר מובן ועיין.

[א"ה מרן שליט"א המשיך בשיעורו בביאור דברי רשב"י לר"ע "אם אין אתה מלמדני הרני אומר ליוחאי אבא והוא מוסר למלכות" וקצר הגליון מלהכיל, ובעזרה"ת נוסף קטע זה בגליון הבא בל"נ].

להעלאת

ר' שלום בן סעדיה ומשפ' והרב שי בן שלום ומשפ'